

**Biblioteka
LingVariów**

Tom 23

Słowiańska frazeologia gwarowa

**pod redakcją
Macieja Raka i Kazimierza Sikory**

**Uniwersytet Jagielloński
Wydział Polonistyki**

SŁOWIAŃSKA FRAZEOLOGIA GWAROWA

Biblioteka „LingVariów”

T. 23

Redaktor naukowy serii

Mirosław Skarżyński

SŁOWIAŃSKA FRAZEOLOGIA GWAROWA

pod redakcją

Macieja Raka i Kazimierza Sikory

Z prac Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego

Biblioteka „LingVariów” T. 23

SŁOWIAŃSKA FRAZEOLOGIA GWAROWA

pod redakcją
Macieja Raka i Kazimierza Sikory

**Księgarnia Akademicka
Kraków 2016**

Recenzenci

prof. dr hab. Wiesław Boryś
prof. dr hab. Adam Fałowski
prof. dr hab. Stanisław Koziara
dr hab. Alicja Nowakowska, prof. UW.

Redakcja

Justyna Wójcik

Korekta

Karolina Bogacz i Magdalena Romanowska

Skład i łamanie

Małgorzata Manterys-Rachwał

Okładka

Paweł Sepielak

Publikacja dotowana przez Wydział Polonistyki UJ

ISBN 978-83-7638-738-3 (wersja papierowa)

ISBN 978-83-7638-739-0 (e-book)

<https://doi.org/10.12797/9788376387390>

© Wydział Polonistyki UJ oraz autorzy

KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel./faks: 12 431 27 43, 12 421 13 87
e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa:
www.akademicka.pl

SPIS TREŚCI

WSTĘP	7
-------------	---

ZAGADNIENIA OGÓLNE

ANNA TYRPA, Co wiemy o frazeologii gwarowej w 2015 roku?	13
MACIEJ RAK, Czego nadal nie wiemy o frazeologii gwarowej?	31
KAZIMIERZ SIKORA, „Komu Pan Bóg rozum odbiera?” – czyli kilka uwag na temat pragmatyki przysłów	43
ОЛЕНА ВІТАЛІЙВНА ДЕХТЯРЬОВА, Щодо визначення поняття діалектна фразеологічна одиниця (на матеріалі художніх творів західноукраїнських письменників) ...	53

FRAZEOGRAFIA GWAROWA

FABIAN KAULFÜRST, Dolnoserbiska frazeologija. Aktualna żelabność mjazy rewitalizaciju rěcy a historiskeju frazeologiju	65
LIDIA PRZYMUSZAŁA, O problemach leksykograficznego opisu frazeologii w słownikach gwarowych (na przykładzie <i>Słownika gwar śląskich</i>)	75

FRAZEOLOGIA ŹRÓDŁEM WIEDZY O CZŁOWIEKU

MACIEJ RAK, Wartościowanie w animalistycznej frazematyce gwar polskiego Podtatrza.....	89
KATARZYNA KONCZEWSKA, Frazeologizmy i paremie białoruskich gwar grodzieńskich jako źródło rekonstrukcji obrazu świata mieszkańców wielonarodowościowego regionu.....	109
MAGDALENA DUDA, Ciało człowieka we frazeologii okolic Tarnowa	125
НАТАЛІЯ ХІБЕБА, Бойківські весільні фразеологізми: етнокультурне прочитання	137

SACRUM I PROFANUM

Галина Тимошик, Паремії зі святописемними антропонімами в лексикографічному збірнику <i>Галицько-руські народні приповідки</i> Івана Франка	157
EMIL POPŁAWSKI, Święty Mikołaj w polskiej gwarowej przestrzeni paremiologicznej. Glosa do kulturowego wizerunku biskupa Miry	183

RENATA DŹWIGOŁ , <i>Ś ciebie mo diobol pociechę</i> . O charakterze człowieka na podstawie frazeologizmów i paremii z pola leksykalno-semantycznego <DIABEŁ>	195
Ірина ЧИБОР , Етнокодуння міфологічних уявлень про чорта в українській діалектній фразеології	209
Зоряна Василько , Інтерпретація паремій із мікрообразом-символом <i>сонце</i> в лексикографічному збірнику <i>Галицько-руські народні приповідки</i> Івана Франка	219
Моніка Булава , Paralusz i inne „odmiany złośliwych diabłów”, czyli o związkach między chorobą a diabłem we frazeologii gwarowej.....	229

BIEDA

Ewa Młynarczyk , Językowy obraz pożywienia ludności wiejskiej w sytuacjach niedostatku materialnego (na przykładzie wybranych frazemów).....	253
Ілона Гумовська , Językowy obraz biedy w związkach frazeologicznych i paremiach o charakterze gwarowym	267

ANNA TYRPA
INSTYTUT JĘZYKA POLSKIEGO PAN, KRAKÓW

CO WIEMY O FRAZEOLOGII GWAROWEJ W 2015 ROKU?

1. Uwagi wstępne

W 1985 roku ukazał się mój artykuł pod tytułem *Co wiemy o frazeologii gwarowej* (Krawczyk 1985). Tematyka obecnej konferencji zachęciła mnie do postawienia tego samego pytania po 30 latach. Zanim przystąpię do odpowiedzi na powyższe pytanie, pragnę wyjaśnić, o czym będę, a o czym nie będę mówić.

Przedstawię stan badań nad frazeologią gwarową, poczynając od 1985 r.

Zajmę się tylko polską frazeologią gwarową – sprawozdanie z prac nad frazeologią gwarową innych języków wymaga osobnej uwagi.

Przedmiotem mojego zainteresowania czynię jedynie gwary wiejskie. W ciągu minionych 30 lat pojawiło się tyle opracowań na temat frazeologii regionalnej i miejskiej, że trzeba się nimi zająć odrębnie.

Kaszubszczyzna zostanie uwzględniona, ponieważ język kaszubski został ogłoszony językiem regionalnym w roku 2005, czyli zaledwie 10 lat temu. W poprzednich 20 latach (1985–2005) uważano go za dialekt, a więc frazeologia kaszubska była traktowana jako część polskiej frazeologii gwarowej.

Jeśli chodzi o zakres pojęcia frazeologii, to rozumiem je szeroko, z uwzględnieniem przysłów. Właściwie tytuł mojego wystąpienia powinien brzmieć *Co wiemy o frazematyce gwarowej w 2015 roku?*, ale pozostawiłam termin „frazematyka”, żeby był paralelny do poprzedniego¹. Wprawdzie teoretycznie wiadomo, czym różnią się przysłowia od związków frazeologicznych, ale w praktyce i autorzy słowników, i badacze często traktują obie kategorie jako jeden zbiór².

¹ Termin „frazematyka” wprowadził do językoznawstwa polskiego Wojciech Chlebda (1991).

² Przykładem jest NKPP, w której przysłowia nie są oddzielone od owych wyrażeń przysłowiowych, czyli po prostu – frazeologizmów. Drugi przykład znajdujemy we wstępie do książki *Mądrość jako wartość w przysłowiach ludowych*, gdzie Natalia Szydłowska pisze:

I jeszcze jedno ograniczenie w moim przeglądzie. Otóż jest wiele prac, których autorzy przytaczają, a nawet analizują frazeologizmy gwarowe, ale nie stanowią one jedyne go przedmiotu badań. Ich obecność nie jest też sygnalizowana w tytułach opracowań. Te prace pominię. Przedstawię tylko publikacje, w których frazeologia gwarowa stanowi centrum zainteresowania badacza.

Oczywiście mój artykuł z 1985 r. nie był jedyną próbą podsumowania dokonań w dziedzinie polskiej frazeologii gwarowej. Wymienię kilka następnych. Jerzy Treder w obu swoich książkach o frazeologii kaszubskiej umieścił podrozdziały zatytułowane *Stan badań* (Treder 1986: 8–10; 1989a: 12–13). Ogłosił też artykuł *Nowa dziedzina badawcza: frazeologia gwarowa* (1991). Kolejne zbiorcze potraktowanie tematu zawdzięczamy Arturowi Czesakowi (1998). *Stan badań nad polską frazeologią gwarową* przedstawiła również Lidia Przymuszała (2011). Szkoda, że ten artykuł ukazał się w czasopiśmie czeskim; zapewne dotarł do niewielu polskich językoznawców. Ostatnim znanym mi podsumowaniem jest rozdział *Zarys stanu badań* w monografii Emila Popławskiego (2014: 8–12). Na zakończenie wstępu zacytuję opinię Iwony Kosek, która w artykule *Frazeologia i frazeografia polska w badaniach po 1989 roku* (2015) pisze:

W zestawieniu z pracami wcześniejszymi po 1989 r. słabszy wydaje się nurt badań nad frazeologią gwarową (zwieńczony pod koniec lat osiemdziesiątych monografią A. Krawczyk-Tyrpy (1987)), konsekwentnie rozwijany zwłaszcza w pracach Jerzego Tredera (2005) i Macieja Raka (2007) (Kosek 2015: 46).

Niniejszy przegląd ułatwi ustosunkowanie się do powyższej oceny, a może wskaże luki w naszej wiedzy o frazeologii dialektów polskich.

Referując stan badań, należy przyjąć jakiś schemat opisu, np. chronologiczny lub tematyczny. Tym razem zdecydowałam się na układ geograficzny. Przedstawię kolejno dokonania w zakresie frazeologii gwarowej śląskiej, małopolskiej, mazowieckiej, wielkopolskiej i kaszubskiej. Następnie omówię prace dotyczące kilku dialektów, gwar używanych poza Polską i w końcu te, które dotyczą wszystkich dialektów, czyli całego obszaru gwarowego w Polsce i za granicą.

„Badania te miały ukazać, jakie to ważne wartości ludzkie są preferowane w jednych z najtrwalszych w kulturze ludowej nośnikach pamięci, tj. w przysłowia i w bliskich przysłowiom wyrażeniach, zwrotach, porzekadłach, maksymach, sentencjach itp. (dalej wszystkie je określam mianem «przysłowie»)” (Szydłowska 2008: 5).

2. Śląska frazeologia gwarowa

Śląsk jest jedynym regionem Polski, który może poszczycić się swoim słownikiem frazeologicznym. Jest to *Słownik frazeologizmów i typowych połączeń wyrazowych w gwarach śląskich* L. Przymuszały (SFŚl) z 2013 r. Słownik jest duży, liczy 503 strony, na których zamieszczono prawie 7 tys. haseł (6947), do czego dochodzi wiele wariantów. Hasłami są całe frazeologizmy, a nie wybrane z nich wyrazy (co było praktyką leksykograficzną do niedawna). Układ haseł jest alfabetyczny. Autorka wykorzystała wszystkie dostępne źródła z wszystkich rejonów Śląska. Ukazanie się tego słownika poprzedziła publikacjami *Śląska frazeologia gwarowa – rekonesans badawczy* (2011d) i *O koncepcji „Słownika frazeologizmów i typowych połączeń wyrazowych w gwarach śląskich”* (2012a). Zebrany przez siebie bogaty materiał Przymuszała wykorzystała do opracowania szeregu artykułów odsłaniających fragmenty językowego obrazu świata Ślązaków w zakresie: narodzin i śmierci (2007a), chorób psychicznych (2009), etykiety językowej (2008, 2011a), użycia siły we wzajemnych relacjach (2007b), chodzenia jako ważnego elementu życia (2014b) i picia alkoholu (2011b, 2012b, 2013a, 2013b).

Słownik gwary śląskiej Andrzeja i Ilony Czajkowskich oraz Andrzeja i Doroty Klukowskich (1996) również zawiera część, w której zgromadzono frazeologizmy, np. *iść z rożkami* ‘iść do położnicy z prezentem z okazji urodzenia dziecka’ (s. 158); *za nieboszczki Polski* ‘przed II wojną’ (s. 163).

Autorzy *Małego słownika gwary Górnego Śląska* – Bożena Czastka-Szymon, Jerzy Ludwig i Helena Synowiec (2000) – umieścili w jego części wstępnej rozdział *Frazeologia* (s. XXXII–XXXIV). Chociaż słownik ten wszedł do kanonu źródeł słownika Przymuszały, nie wszystkie jednostki zostały z niego wyekscerpowane, np. „Wobec osoby, która udaje, że nie jest zorientowana w jakiejś sprawie, Ślązak użyje zwrotu: *Niy lyj się żurym!*” (s. XXXII).

W omawianym tu okresie ukazały się także dwa artykuły Anny Pospiszyl(owej) (1995, 2000), dotyczące frazeologizmów cieszyńskich. Jeden z nich wyjaśnia wykrzyknienie o charakterze ostrzegawczym *Boże opar* (synonimiczne wobec *Boże uchwaj!*) jako wynik leksykalizacji formy 2. osoby trybu rozkazującego, por.: *opatrz* → *opatr* → *opar* (Pospiszylowa 1995). Tytuł drugiego artykułu to *Rzeczownik pies jako podstawa derywacyjna oraz człon kompositów i frazeologizmów w gwarze cieszyńskiej* (Pospiszyl 2000).

Pewnej grupie przysłów ze Śląska Cieszyńskiego artykuł poświęciła też Jadwiga Wronicz (2006).

3. Małopolska frazeologia gwarowa

Z dużego obszaru Małopolski tylko niektóre rejony doczekały się opracowania frazeologii gwarowej. Są to Góry Świętokrzyskie i pas podgórski na południu: Żywiecczyzna, Orawa, Podhale i Spisz. Słownikiem unikalnym w polskiej frazeografii jest *Słownik frazeologiczny gwary Dębna w Górach Świętokrzyskich* Macieja Raka (SFGD), zawierający 600 haseł na 159 stronach. Żadna inna wieś w Polsce nie ma swojego słownika frazeologicznego. Wraz ze słownikiem L. Przymuszały stanowią one jedyne dwa słowniki frazeologizmów gwarowych. W artykule *O badaniach frazeologii dialektalnej ponownie* J. Treder (2009) wyraził swoje wątpliwości co do zasad redakcyjnych słownika frazeologii Dębna, natomiast Halina Karaś (2011: 310–313) poświęciła mu rozdział w swej monografii o leksykografii gwarowej, podkreślając zalety opracowania i wyrażając nadzieję, że słownik ten rozpocznie serię nowych słowników gwarowych (co na razie nie nastąpiło).

Kolejne 162 jednostki frazematyczne podaje Stanisław Cygan w rozdziale 10. (*Powiedzenia i przysłowia*) pracy *Z gwary świętokrzyskiej* (2009: 301–306). Cenne są wyjaśnienia przy niektórych z nich, bez nich bowiem czytelnik byłby bezradny, np. *Przodka przedzie, nicie snuje, co uprzedzie, ta uwije* (dotyczy kobiet plotkujących) (s. 303).

Zebrany materiał frazeologiczny posłużył M. Rakowi (2005) do próby odtworzenia głównych cech językowego obrazu świata społeczności świętokrzyskiej. Frazeologizmy gwarowe mówią o wyglądzie ludzi i ich charakterze, o wartościach zapewniających ład w wiejskiej społeczności, o tejże społeczności, jej filozofii i o cyklu życia ludzkiego.

W kilku opracowaniach Rak zajął się frazeologią świętokrzyską i podtatrzańską. Jest to przede wszystkim jego monografia *Językowo-kulturowy obraz zwierząt utrwalony w animalistycznej frazeologii gwar Gór Świętokrzyskich i Podtatrza* (Rak 2007d), w której poddał analizie około 1200 jednostek z obu regionów. Przedstawił w niej wszystkie zwierzęta, o których mowa w ludowych frazeologizmach. Znalazło się wśród nich 7 zwierząt domowych, 13 dzikich, 3 egzotyczne, 6 ptaków hodowlanych, 12 dzikich, 7 gadów, ryby, 7 owadów i 2 „inne” (rak i ślimak). Podobnie oba regiony (świętokrzyski i Podtatrze) występują w artykułach Raka o antropocentryzmie frazeologii zwierzęcej (2006a) oraz o motywacji frazeologizmów gwarowych (2008a).

Materiał frazematyczny z Żywiecczyzny przynoszą dwa obszerne rozdziały *Słownika gwary górali żywieckich* Józefa Karola Nowaka (2012): *Zwyczajy i przepowiadki* (s. 362–384) oraz *Przysłowia i porzekadła* (s. 385–433). Oto przykład *przepowiadki*: *Wilijó jasno, bydzie stodoła ciasno* (s. 363), przysłowia: *Złodziej się świadczył cygōnem* ‘fałszywy świadek’ (s. 432) i *porzekadła*: *zostawić spani* „jak się przyjdzie do kogoś, to należy usiąść, aby *spanie zostawić*, czyli gospodarze będą dobrze spali” (s. 433).

Frazeologia Podtatrza stała się przedmiotem kolejnych artykułów Raka: o obrazie człowieka wyłaniającym się z frazeologii animalistycznej (2007c), o wzajemnych zależnościach frazeologizmów i pieśni ludowych (2008b), o elementach kultury ludowej widocznych we frazeologizmach (2009b), o powiązaniach frazeologii podtatrzańskiej ze słowacką (2007a, b).

Podhale doczekało się też bogatego zbioru przysłów, który autor, Stanisław Andrzej Hodorowicz, zatytułował *Podholańskie porzypadła i pogwarki maści wselijakiej ku cłeka zadumie i wesolości dane* (HodPP). Zbiór zawiera 2140 przysłów ułożonych alfabetycznie według pierwszych liter wyrazów rozpoczynających każde z nich. Ułatwieniem w poszukiwaniach jest indeks (s. 195–208). Nie jest to jednak zwykły indeks wyrazowy, lecz indeks zawierający zarówno komponenty przysłów, jak i ich hiperonimy, a nawet jeszcze większe uogólnienia. Przykładowo hasło *Baca* w indeksie (s. 195) odsyła do jednostki *Kozdy juhas dobrze pasie, fte kie baca przy sałasie* (s. 96), ale już hasło *Zwierzęta i ptaki* (s. 207) odsyła do wszystkich przysłów mających w swym składzie odpowiednie hiponimy. Natomiast hasło *Cechy* (s. 196) odsyła do tych przysłów, które według autora mówią o jakichś cechach, np.: *By ludziska byli cacy, my musimy tyz być tacy* (s. 22); *Jakimi przywarami gorcek nasionknie, takimi tronci* (s. 74).

Tak bogaty zbiór przysłów kusi, by z niego czerpać materiał do opracowań. Uległ tej pokusie Rak, pisząc teksty: „*Starzy godajom, młodzi słuchajom*” – o góralskiej mądrości na podstawie „*Podholańskich porzypadel i pogworek...*” S.A. Hodorowicza (2007e) i *Święci w podhalańskich przysłowiach* (2009c).

Związki frazeologiczne, przysłowia, powiedzonka ze Spisza stanowią część słownika *Co wieś...* (Co wieś: 269–280).

4. Mazowiecka frazeologia gwarowa

Część obszaru Mazowsza (obecne województwa podlaskie i warmińsko-mazurskie) została objęta badaniami, których efektem jest niezwykła książka – *Mądrość jako wartość w przysłowiach ludowych*, powstała z pomysłu i pod redakcją Natalii Szydłowskiej (2008). Chodziło o sprawdzenie, jaka jest znajomość przysłów (i frazeologizmów) wśród ludności wiejskiej. Sporządzono kwestionariusz składający się z około 700 przysłów wybranych z NKPP. 29 ankietorów (głównie nauczycieli) dotarło do 60 respondentów mieszkających w 7 powiatach. Nagrania sporządzone w trakcie wywiadów stanowią treść książki, podzielonej na 7 rozdziałów, takich jak: *Mądrość i ludzkie wartości*, *Mądre z ludźmi współzycie*, *Mądrość i pleć*. Oto mała próbka: hasłem wywoławczym jest przysłowie *Nikt się majstrem nie rodzi*. Potem następuje komentarz wiejskiego respondenta: „Mówią: nikt się z robotą nie

rodzi. U nas to tak gadali. Każdy się musi nauczyć. Jak pracowity, to wszystko potrafi i robi. A drugi, to najlepiej, powie: ja nic nie umiem – i siedzi” (s. 64). Chciałoby się powiedzieć, że tak jak Wojciech Chlebda zaproponował „frazeologię nadawcy”, Szydłowska odkryła „frazeologię odbiorcy”.

Próbką frazeologii z obszaru Mazowsza jest artykuł Mieczysława Buczyńskiego i Feliksa Czyżewskiego (1985) o utrwalonych porównaniach zanotowanych w jednej wsi podlaskiej.

Zygmunt Gałęcki wzbogacił wiedzę o frazeologizmach z Podlasia i Lubelszczyzny analizą kilku jednostek usłyszanych przez siebie u miejscowych ludzi. Właściwie są to warianty frazemów znanych z innych źródeł, różniące się składem leksykalnym: *Boże, daj zdrowiczko!* (Gałęcki 2014: 187–190), *zginąć jak Berek pod Kockiem* (ibid.: 194–195), *udać się jak sołoducha w poście* (ibid.: 196–198), *wystroić się jak diabeł na świątki* (ibid.: 198–201) i *gonić wesz za Bug* (ibid.: 201–203).

5. Wielkopolska frazeologia gwarowa

Wiedza o wielkopolskiej frazeologii gwarowej jest raczej nikła. W 1991 r. Zenon Sobierajski przedstawił założenia planowanego *Słownika ludowego Wielkopolski*. Omówił sposób, w jaki będą traktowane w nim frazeologizmy (Sobierajski 1991: 72–73). Proponował umieszczenie w słowniku zarówno idiomów, czyli frazeologizmów właściwych, np. *ślepe ryby* ‘zupa ziemniaczana’, jak i paradiomów, czyli frazeologizmów nieidiomatycznych, np. *ślepy rosół* ‘okraszona i osolona woda gotowana bez mięsa’. Niestety, nie doszło do realizacji tego słownika.

W 1995 r. ukazał się artykuł Józefa Chojnackiego zawierający zbiór frazeologizmów z jednej wsi leżącej między Koninem i Gnieznem (Chojnacki 1995). Autor podzielił je na rzeczownikowe (np. *lutata huko z bata* ‘człowiek z dołów społecznych, fernal’), przymiotnikowe (np. *bystry jak Maćków kot* ‘nierozgarnięty, mało inteligentny’), przysłówkowe (np. *trzymo jak diabeł sołtysa* ‘coś jest dobrze sklejone, zespawane itd.’), czasownikowe (np. *zadrzyć kite* ‘iść sobie gdzieś i nie wracać’) i frazy (np. *Ludu, czy śpisz, czy mnie nie widzisz* ‘tak przywoływali handlarze klientów na jarmarkach i odpustach’).

Niektóre amatorskie słowniki gwarowe zawierają odrębne działy poświęcone frazematyce. Tak jest w *Słowniku gwary Kujaw wschodnich* (Łukaszewicz 2014), gdzie część zatytułowana *Porzekadła* zajmuje ponad 100 stron i ułożona jest tematycznie, np. *Ludzie, rodzina, obyczaje; Praca, narzędzia; Religia*. Oto kilka porzekadeł: *takigo to w koronie Polski nie znajdziesz* ‘wyjątkowy, bardzo dobry’; *stanum na ślubnym dywanie* ‘będą ślubować na dywanie

w kościele’; *Żyd za to nie do pół funta klaków* ‘nic za to nie zapłaci, jest to bez wartości’³.

Związki frazeologiczne, przysłowia, powiedzonka to część słownika wsi Bukówiec Górny w Wielkopolsce (Co wieś: 157–164).

Zbiór „powiedzonek” z Kociewa podaje Maria Pająkowska-Kensik (2009). Są wśród nich np. *ciekawe jajo* ‘o kimś zbyt ciekawym (zwłaszcza młodym)’ (s. 138); *psiérwy byli blérwy, a tera só owce* ‘wszystko się zmienia (tzn. kiedyś było inaczej)’.

6. Kaszubska frazeologia gwarowa

Najpoważniejsze opracowania frazeologii kaszubskiej są dziełem J. Tredera. W 1986 r. ukazała się jego książka *Ze studiów nad frazeologią kaszubską (na tle porównawczym)* (Treder 1986). Autora interesowały zasięgi geograficzne frazeologizmów. Przedstawił on wewnętrzne zróżnicowanie idiomatyki kaszubskiej, zestawiał ją z gwarami północnej i południowej Polski, a nawet z innymi językami zachodniosłowiańskimi. Prześledził powiązania frazeologii kaszubskiej z potoczną, a także zauważył jej archaiczność. Kolejna książka tego autora to *Frazeologia kaszubska a wierzenia i zwyczaje na tle porównawczym* (Treder 1989a). Praca ta ma charakter etnolingwistyczny – ze zbioru frazeologizmów autor odtwarza *Wierzenia i wyobrażenia o przyrodzie i człowieku, Wiarę w siły i nadprzyrodzone możliwości człowieka, Wierzenia człowieka oraz Zwyczaje i obrzędy*.

Podobny charakter mają artykuły tego autora: o morzu i wietrze (Treder 1985c, 1987), o Gdańsku (Treder 2000a), a także o sposobie porozumiewania się przy grze w karty (Treder 1988a).

Interesowała go też chronologia frazeologii kaszubskiej (Treder 1988c), nazwy własne jako komponenty frazeologizmów (Treder 1988b), a także porównanie zasobu kaszubskiego z czeskim i słowackim (Treder 1985b), polskim (Treder 1989c), górnołużyckim (Treder 1997) oraz z białoruskim i ukraińskim (Treder 2000b). Liczne zbieżności we frazeologii różnych języków słowiańskich prowadziły go do wniosku o dawnym, prasłowiańskim pochodzeniu jej zasadniczej części.

W pracy J. Tredera *Kaszubszczyzna. Kaszëbizna* z cyklu *Najnowsze dzieje języków słowiańskich* (Treder 2001) znalazło się syntetyczne omówienie pod tytułem

³ 15 IX 2015 podczas konferencji „Status gwary w języku i kulturze” zorganizowanej w Krakowie Mirosława Wronkowska-Dimitrowa ukazała wszelkie błędy i niedoskonałości tego słownika. Wartością tego typu opracowań pozostaje jednak sam materiał, niekiedy unikalne słowa i frazemy.

Frazeologia kaszubska. Fragment pod tym samym tytułem (*Frazeologia kaszubska*) umieścił autor w publikacji *Język kaszubski. Poradnik encyklopedyczny* (Treder 2006).

W 2002 r. ukazała się książka Justyny Pomierskiej *Przysłowie samò sã rodzy w głowie. Kaszubskie przysłowia z polskimi odpowiednikami* (2002). Zbiór ten zawiera ok. 1140 przysłów wynotowanych ze *Słownika gwar kaszubskich na tle kultury ludowej* Bernarda Sychty (SGK), w których jest ich ok. 4 tys.⁴ Praca J. Pomierskiej polegała na ułożeniu przysłów w 36 rozdziałach tematycznych (w tytule każdego z nich znalazło się odpowiednie przysłowie, np. *Czas wszëtkò mieni. O czasie ludzkim* (s. 34)), a także na przypisaniu prawie każdemu przysłowiu odpowiednika ogólnopolskiego, np. *Pańskò łaska na dżeczim kòniu skòcze – Łaska pańska na pstrym koniu jeździ* (rok 1545) (s. 119), lub gwarowego, np. *Chto chce co sprawic, mùszi sã zabawic – Kto chce co sprawić, musi się zabawić* (Śląsk) (s. 115).

Autorka nie poprzestała na tym jednym opracowaniu przysłów. W 2013 r. opublikowała *Przysłowia kaszubskie. Studium z paremiografii i paremiologii* (Pomierska 2013), dzieło potężne, liczące 696 stron. Połowę tekstu zajmuje opracowanie przysłów (czyli studium paremiologiczne), a drugą – *Księga przysłów kaszubskich*, zbiór paremiograficzny. Pierwsza część zawiera rozdziały *Dzieje paremiografii kaszubskiej*, *Przysłowia w literaturze kaszubskiej* oraz *Językowy artyzm przysłów*. Rozdział *Opis zawartości Księgi przysłów kaszubskich* nawiązuje do pracy Tredera z 1986 r., w której omówiono zbieżności frazeologizmów kaszubskich z frazeologią innych regionów (Treder 1986), a tu, podobnie – zbieżności kaszubskich przysłów z przysłowiami z innych obszarów Polski. Z kolei rozdział *Utrwalony w przysłowiu obraz XIX-wiecznej wsi kaszubskiej* można potraktować jako paralelę i uzupełnienie pracy Tredera (1989a). *Księga przysłów kaszubskich* obejmuje 12 tys. przysłów, ułożonych alfabetycznie, a za hasła uznano wyrazy-jądra. Bardzo dobrym rozwiązaniem jest zastosowanie dwóch rubryk – w jednej podano źródła kaszubskie, a w drugiej odwołania do odpowiednich miejsc w NKPP. Księga opatrzona jest indeksem haseł pomocniczych.

Ta sama badaczka opublikowała artykuł *Leksemy òjc i tatk w przysłowiach kaszubskich (na tle paremiografii polskiej)* (Pomierska 2007), umieszczony w księdze ku czci jej ojca – J. Tredera.

Przysłowia kaszubskie stały się też przedmiotem studium Ewy Rogowskiej-Cybulskiej i Marka Cybulskiego *Rola przysłów w kaszubskim elementarzu* (2007).

⁴ Dopowiedzmy, że wcześniej Treder ogłosił artykuł *Frazeologia w Słowniku Bernarda Sychty* (1985a).

7. Frazeologia gwarowa kilku dialektów

Po 1985 r. powstało kilka opracowań frazeologii gwarowej łączących materiał z gwar należących do różnych dialektów⁵. Treder jest autorem artykułu *Kaszubska i pomorska frazeologia pochodzenia niemieckiego (na tle słowiańskim)* (1996). Do frazeologizmów pomorskich zaliczył malborskie, chełmińskie, warmińskie i krajniackie. Jednym ze spostrzeżeń autora jest to, że to wpływ frazeologii niemieckiej na polskie gwary regionów będących pod zaborem pruskim i austriackim może być powodem zaskakujących zbieżności na tak odległych terenach, jak Kaszuby i Śląsk Cieszyński.

Inny jego artykuł to *Kocińska i kaszubska frazeologia a chrześcijańskie wierzenia i praktyki* [cz. I] *Żiwcam do nieba pónść* (Treder 1989b), [cz. II] *Jak amen w pacjyrzu* (Treder 1990), a więc połączył on w jednym opracowaniu gwary kaszubskie z sąsiadującą z nimi gwarą należącą do szeroko pojętej Wielkopolski.

Danuta Kołodziejczykowa i Maria Krasowska w artykule z 2003 r. przedstawiły sposób opracowania frazeologii w *Słowniku gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur* (Kołodziejczykowa, Krasowska 2003). Słownik ten obejmuje gwary ziem, które do 1945 r. należały do państwa niemieckiego. Z tego powodu zostały zbadane i opracowane razem, ale według podziału dialektów polskich Kazimierza Nitscha Ostródzkie i Warmia to tereny będące w łączności z Wielkopolską, a Mazury należą do Mazowsza.

Inny był powód, dla którego Agnieszka Wępa połączyła w jednym opracowaniu *Frazeologizmy dotyczące uczuć w pieśniach ludowych z Warmii i Mazur, Kujaw oraz Kaszub* (Wępa 2012), a więc z trzech dialektów (kaszubskiego, wielkopolskiego – Kujawy i Warmia oraz mazowieckiego – Mazury). Tym powodem jest to, że mogła ona porównywać materiał z trzech tomów dzieła *Polska pieśń i muzyka ludowa* pod redakcją Ludwika Bielawskiego, które objęły właśnie te wymienione regiony.

8. Polska frazeologia gwarowa poza Polską

Jeśli chodzi o frazeologię polskich gwar poza obecnym terytorium państwowym, to wymienię pracę Zofii Kurzowej *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.*, gdzie fragment poświęcony frazeologii (1993: 460–463)

⁵ Biorę pod uwagę podział na dialekty Kazimierza Nitscha, rozpowszechniony przez Stanisława Urbańczyka w jego *Zarysie dialektologii polskiej* (kilka wydań, np. Urbańczyk 1968).

składa się z *Wyrażeń* (np. *gorzkie dziecko* ‘osoba niedoświadczona, naiwna’) i *Zwrotów* (np. *puszczać czum w oczy* ‘tumanić, okłamywać’).

Frazeologię Polaków żyjących na Bukowinie (obecnie – Ukraina) opisał Rak (2009a) na podstawie *Słownika* Kazimierza Feleszki. Zajął się głównie genezą frazeologizmów, odkrywając wśród nich wspólne z językiem ogólnopolskim, z polszczyzną kresową, zapożyczone lub skalkowane z języka ukraińskiego, rumuńskiego, niemieckiego i jidysz.

9. Frazeologia gwarowa ze wszystkich dialektów

W Zakładzie Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie istnieje od lat kartoteka *Słownika gwar polskich*, największy w Polsce zbiór wyrazów, ale i frazeologizmów ze wszystkich polskich dialektów. Ten skarbiec zainspirował niektórych badaczy do zajęcia się frazeologią gwarową. Do nich należą ja, autorka monografii *Frazeologia somatyczna w gwarach polskich. Związki frazeologiczne o znaczeniach motywowanych cechami części ciała* (Krawczyk-Tyrpa 1987). Drugie wydanie pod nieco zmienionym tytułem i nieco udoskonalonym ukażało się w 2005 r. jako ósma pozycja „Prac Językoznawczych” (seria złota) (Tyrpa 2005). Zebrany materiał posłużył mi jeszcze do napisania artykułu *Ciało człowieka w świetle frazeologii gwarowej* (Krawczyk 1988a).

Opracowywanie dużych artykułów do *Słownika gwar polskich* jest okazją do zmagania się z bogactwem frazeologii gwarowej. Redagowanie hasła *chodzić* skłoniło mnie do napisania tekstu *O pewnych cechach odróżniających frazeologię gwarową od frazeologii języka literackiego (na przykładzie związków frazeologicznych z komponentem chodzić)* (Krawczyk-Tyrpa 1988b). Podobna była geneza artykułu Jadwigi Waniakowej *Frazeologia da(wa)ć (się) w gwarach polskich* (1999).

Do badaczy wykorzystujących materiał z całej Polski należy też Artur Czesak, autor opracowania *Zmienność realiów a frazeologia (na kilku przykładach z pogranicza dialektów i polszczyzny potocznej)* (2007). Omówił on różną, ale podobną reakcję gwarową na pewne zjawiska i sytuacje (czerwony zachód słońca, burza, trudności przy budzeniu się rano). Zwrócił też uwagę na zmiany w rozumieniu starych frazeologizmów (*biegać jak kot z pęcherzem*), czym zbliżył się do podejścia Szydłowskiej, czyli do „frazeologii odbiorcy”.

Po frazeologizmy ukryte w kartotece *Słownika gwar polskich* sięgnął kolejny współautor tego dzieła – Emil Popławski. Opracował *Frazemy z biblijnymi nazwami osobowymi w gwarach polskich* (Popławski 2014). Swój wybór ograniczył do postaci wymienionych w Nowym Testamencie i znalazł ich 48. W każdej części

pracy, poświęconej danej osobie, podane są miejsca biblijne z nią związane, święta liturgiczne z kalendarza, następnie frazemy gwarowe, cytaty z gwar i komentarz. Przykładowo z postacią proroka Eliasza wiążą się w gwarach następujące frazemy: *Droga Świętego Eliasza* ‘Droga Mleczna’; *Eliaszów Wóz* ‘Wielki Wóz’; *Eliasz kamienie rozwozi/toczy* ‘grzmi’. Przysłowia: *Ilij! nie psuj roli*; *Na święty Eliasz do południa przeoruj, po południu w zagon orz*; *Na świętego Eliasza z nowego użtku/wątku/wziątku kasza* są zrozumiałe, gdy się wie, że wspomnienie św. Eliasza przypada 20 lipca. Dwa pierwsze są zaleceniami, żeby zakończyć orkę, trzecie – jest zapowiedzią nowych plonów po przednówku. Monografię poprzedziły dwa artykuły, w których Popławski opracował inne frazemy biblijne – zawierające somatyzmy *oko* (*oczko*) (Popławski 2009) i *ręka, lewica, prawica, noga* (*nóżka*), *palec* (Popławski 2010).

Jeśli chodzi o ogólne przedstawienie frazeologii gwarowej, to trzeba wspomnieć o takim właśnie haśle (*Frazeologia gwarowa*) w leksykonie *Dialekty i gwary polskie* Stanisława Dubisza, Haliny Karaś i Nijoli Kolis (1995: 49–50). Pokazano tam frazeologizmy w gwarach w zestawieniu z ogólnopolskimi z naciskiem na różnice między nimi.

Wspomnijmy jeszcze o książce *Przysłowia ludowe mądrością polskiej wsi* (Ścigalska 2011). Ciekawe, że jej autorka, Barbara Ścigalska, jest absolwentką rolnictwa i profesorem Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie. Spojrzała ona na przysłowia okiem rolnika i przedstawiła je w grupach: związane z miesiącami, porami roku, kalendarzem świętych i patronów oraz świętami.

Na uwagę zasługuje jeszcze wątek frazeograficzny. W 1985 r. Treder ogłosił artykuł *O wiarygodności gwarowych materiałów frazeologicznych w ogólnych ich zbiorach* (Treder 1985), w którym omówił (bardzo krytycznie) źródła dialektalne i słowniki pod kątem ich przydatności dla wiedzy o frazeologii gwarowej. Postulat stworzenia słownika frazeologizmów gwarowych przewija się ustawicznie w pracach językoznawców zajmujących się tą dziedziną (Treder 1991; Czesak 1998; Waniakowa 1999). Nieco mylący jest tytuł artykułu Władysława Lubasia z 2002 r. *Frazeologizmy w słownikach (przyczynek do dyskusji o sposobie prezentowania idiomów w słowniku gwarowym)* (Lubaś 2002), bo w zasadzie głównym tematem jest tu sposób prezentacji frazeologii w powstającym pod jego redakcją *Słowniku polskich leksemów potocznych*. Kolejny artykuł na ten temat, *Frazeologia gwarowa w ujęciu leksykograficznym – problemy i postulaty*, wyszedł spod pióra M. Raka (2006b). Czesak (2007: 103) postulował: „trzeba gromadzone zbiory frazeologiczne publikować w formie elektronicznej i indeksować w taki sposób, by można było badać synonimy frazeologiczne, choćby miały zupełnie różne komponenty i formę”. Ideę słownika wychodzącego od znaczeń podjęli Tyrpa i Rak (2010, 2015). Natomiast Przymuszała opublikowała tekst *O postulatach gwarowego słownika frazeologicznego w układzie semantycznym* (Przymuszała 2014a), w którym pokazała trudności w jego sporządzeniu i opowiedziała się za słow-

nikiem alfabetycznym. Wątek frazeograficzny trzeba, niestety, zakończyć akcentem pesymistycznym. Próba uzyskania grantu na elektroniczną bazę frazeologii ludowej podjęta w Narodowym Centrum Nauki w 2012 r. się nie powiodła⁶. Nie słyhać, żeby w którymś ośrodku polskim ktoś tworzył nowy gwarowy słownik frazeologiczny. Wiadomo jednak, że powstają kolejne prace doktorskie i habilitacyjne na temat polskiej frazeologii gwarowej. Może z nich wyklują się jakieś nowe słowniki, dotyczące małych regionów lub pól semantycznych?

10. Podsumowanie

W podsumowaniu należy stwierdzić, że w najlepszej sytuacji jest Śląsk – ma swój słownik frazeologizmów gwarowych. Bardzo dobrze opracowana jest też frazeologia kaszubska. W Małopolsce uprzywilejowane są dwa regiony: Góry Świętokrzyskie i Podtatrze (Orawa, Podhale i Spisz). O frazeologii Mazowsza wiadomo trochę z rejonu Podlasia i Mazur. Wielkopolska nie dysponuje żadnym poważnym opisem czy rejestrem frazeologii gwarowej. Przede wszystkim jednak odczuwa się brak ogólnopolskiego słownika frazeologii gwarowej w układzie semantycznym, gdzie wreszcie liczne synonimy i warianty funkcjonujące w różnych zakątkach kraju mogłyby się spotkać. Gdyby taki słownik powstał w postaci elektronicznej, możliwe byłoby stałe uzupełnianie go przez lingwistów, ale także amatorów z całej Polski.

W moim artykule omówiłam ogółem 90 prac dotyczących frazeologii gwarowej, opublikowanych w ciągu ostatnich 30 lat. Po roku 1989 ukazało się ich 70, w tym 10 książek. Czy rację więc ma I. Kosek, pisząc, że „po 1989 roku słabszy wydaje się nurt badań nad frazeologią gwarową”? (Kosek 2015: 46). Przed tym rokiem ukazały się zaledwie 3 pozycje książkowe (Treder 1986; 1989a; Krawczyk-Tyrpa 1987). Sądzę, że wprawdzie nie jest to główny nurt badań frazeologicznych w Polsce, ale nie słabnie on, a przeciwnie – raczej przybiera na sile.

⁶ W składzie zespołu wykonawców byli: A. Tyrpa, E. Popławski, M. Rak, A. Wępa i Michał Łuczyński.

Literatura

- BIELAWSKI L. (red.), 1974–1975, 1997–1998, 2002, *Polska pieśń i muzyka ludowa. Źródła i materiały*, t. I: Kujawy, t. II: Kaszuby, t. III: Warmia i Mazury, Warszawa.
- BUCZYŃSKI M., CZYŻEWSKI F., 1985, *Związki frazeologiczne w gwarze wsi Huszcza w województwie białkopodlaskim (frazeologizmy z łącznikiem jak w stosunku do języka ogólnopolskiego)*, „Z Problemów Frazeologii Polskiej i Słowiańskiej” III, s. 139–146.
- CHLEBDA W., 1991, *Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy*, „Studia i Monografie – Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich w Opolu”, nr 180, Opole.
- CHOJNACKI J., 1995, *Frazeologia w gwarze wsi Budziszów Kościelny*, [w:] Z. Krążyńska, Z. Zagórski (red.), *Język polski – historia i współczesność. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej dla uczczenia 75. rocznicy powstania Uniwersytetu im. A. Mickiewicza (Poznań, 4–5 maja 1994 r.)*, „Prace Komisji Językoznawczej – Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wydział Filologiczno-Filozoficzny”, t. 23, Poznań, s. 27–34.
- CO WIEŚ: Z. Dragan et al., *Co wieś, to inna pieśń. Słownik gwary Bukówca Górnego w Wielkopolsce i regionu Spisza w Małopolsce*, Kraków – Leszno 2014.
- CYGAN S., 2009, *Z gwary świętokrzyskiej. Świat dawnej wsi w relacjach mieszkańców, pogwarki, twórczość ludowa, słowniczek*, Kielce.
- CZAJKOWSKI A. et al. (red.), 1996, *Słownik gwary śląskiej*, cz. 3: *Zwroty i wyrażenia*, Katowice, s. 157–164.
- CZĄSTKA-SZYMON B., LUDWIG J., SYNOWIEC H., 2000, *Mały słownik gwary Górnego Śląska*, cz. I, wyd. II poszerz. i popr. przez B. Częstkę-Szymon, Katowice.
- CZESAK A., 1998, *Frazeologia gwarowa – problemy i postulaty*, [w:] S. Gała (red.), *Teoretyczne, badawcze i dydaktyczne założenia dialektologii*, „Prace Wydziału I Językoznawstwa, Nauki o Literaturze i Filozofii”, nr 99, Łódź, s. 285–293.
- CZESAK A., 2007, *Zmienność realiów a frazeologia (na kilku przykładach z pogranicza dialektów i polszczyzny potocznej)*, [w:] W. Chlebda (red.), *Frazeologia a językowe obrazy świata przełomu wieków*, Opole, s. 99–104.
- DUBISZ S., KARAŚ H., KOLIS N., 1995, *Dialekty i gwary polskie*, „Leksykon Omegi”, Warszawa.
- FELESZKO K., 2003, *Bukowina moja miłość. Język polski na Bukowinie Karpackiej do 1945 roku*, t. II: *Słownik*, red. E. Rzetelska-Feleszko, Warszawa.
- GAŁECKI Z., 2014, *Studia z leksykologii regionalnej i historycznej*, cz. III: *W kręgu frazeologii*, Lublin, s. 163–203.
- HODPP: S.A. HODOROWICZ, *Podholańskie porzekadła i pogwarki maści wselijakiej ku cłeka zadumie i wesolości dane*, Nowy Targ 2006.
- KARAŚ H., 2011, *Polska leksykografia gwarowa*, Warszawa.
- KOŁODZIEJCZYKOWA D., KRASOWSKA M., 2003, *Frazeologia w Słowniku gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, [w:] J. Sierociuk (red.), *Gwary dziś*, t. 2: *Regionalne słowniki i atlasy gwarowe*, „Prace Komisji Językoznawczej – Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wydział Filologiczno-Filozoficzny”, t. 40, Poznań, s. 189–201.

- KOSEK I., 2015, *Frazeologia i frazeografia polska w badaniach po 1989 roku*, „Język Polski” XCV, s. 43–54.
- KRAWCZYK A., 1985, *Co wiemy o frazeologii gwarowej*, „Z Problemów Frazeologii Polskiej i Słowiańskiej” III, s. 129–137.
- KRAWCZYK-TYRPA A., 1987, *Frazeologia somatyczna w gwarach polskich. Związki frazeologiczne o znaczeniach motywowanych cechami części ciała*, „Prace Instytutu Języka Polskiego”, 53, Wrocław.
- KRAWCZYK A., 1988a, *Ciało człowieka w świetle frazeologii gwarowej*, [w:] J. Anusiewicz, J. Bartmiński (red.), *Język a kultura*, t. I, Wrocław, s. 241–249.
- KRAWCZYK-TYRPA A., 1988b, *O pewnych cechach odróżniających frazeologię gwarową od frazeologii języka literackiego (na przykładzie związków frazeologicznych z komponentem chodzić)*, „Z Problemów Frazeologii Polskiej i Słowiańskiej” IV, s. 137–145.
- KURZOWA Z., 1993, *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.*, Warszawa – Kraków.
- LUBAŚ W. (red.), 2001–2015, *Słownik polskich leksemów potocznych*, t. I–VIII (A–Pa), Kraków.
- LUBAŚ W., 2002, *Frazeologizmy w słownikach (przyczynek do dyskusji o sposobie prezentowania idiomów w słowniku gwarowym)*, [w:] J. Okoniowa, B. Dunaj (red.), *Studia dialektologiczne*, II, „Prace Instytutu Języka Polskiego”, 114, Kraków, s. 235–242.
- ŁUKASZEWICZ A.B., 2014, *Słownik gwary Kujaw wschodnich, wyrazów dawniej używanych, porzekadeł i powiedzonek*, Włocławek – Kowal.
- NKPP: J. Krzyżanowski (red.), *Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich*, w oparciu o dzieło Samuela Adalberga oprac. zesp. red. pod kier. J. Krzyżanowskiego, t. I–IV, Warszawa 1969–1978.
- NOWAK J.K., 2012, *Słownik gwary górali żywieckich. Objaśnienia, przykłady, słownik alfabetyczny i tematyczny*, „Biblioteka Żywiecka”, nr 20, wyd. II, Żywiec.
- PAJĄKOWSKA-KENSİK M., 2009, *Powiedzonka*, [w:] eadem (red.), *Nie tylko popularny słownik kociewski. Co o kulturze i przyrodzie regionu warto a nawet trzeba wiedzieć*, Gruczo – Świecie, s. 137–145.
- POMIERSKA J., 2002, *Prześłowie samò sã rodzy w głowie. Kaszubskie przysłowia z polskimi odpowiednikami*, Gdańsk.
- POMIERSKA J., 2007, *Leksemy òjc i tatk w przysłowiach kaszubskich (na tle paremiografii polskiej)*, [w:] E. Breza, Z. i A. Licowie (red.), *Opuscula linguistica Georgio Treder dedicata*, Gdańsk – Sopot, s. 170–179.
- POMIERSKA J., 2013, *Przysłowia kaszubskie. Studium z paremiografii i paremiologii*, Gdańsk.
- POPLAWSKI E., 2009, *Z dziedzictwa biblijnego w gwarach polskich – gniazda Abraham (Abraham) i oko (oczko)*, [w:] B. Dunaj, M. Rak (red.), *Polszczyzna mówiona ogólna i regionalna. Materiały ogólnopolskiej konferencji naukowej, Kraków, 25–26 września 2008 r.*, „Biblioteka LingVariów”, t. 5, Kraków, s. 141–159.
- POPLAWSKI E., 2010, *Polska gwarowa frazeologia somatyczna pochodzenia biblijnego (jednostki z komponentami: ręka; lewica, prawica; noga (nóżka); palec)*, [w:] B. Czopek-Kopciuch, P. Żmigrodzki (red.), *Język polski – wczoraj, dziś, jutro...*, Kraków, s. 393–404.

- POPLAWSKI E., 2011, *Antychryst w polskiej leksyce i frazematyce dialektalnej*, „LingVaria” nr 2 (12), s. 127–139.
- POPLAWSKI E., 2014, *Frazemy z biblijnymi nazwami osobowymi w gwarach polskich*, Kraków.
- POSPISZYL A., 2000, *Rzeczownik pies jako podstawa derywacyjna oraz człon kompositów i frazeologizmów w gwarze cieszyńskiej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio FF: Philologiae” XVIII, s. 229–237.
- POSPISZYŁOWA A., 1995, *Cieszyńskie Boże opar*, „Język Polski” LXXV, s. 108–112.
- PRZYMUSZAŁA L., 2007a, *Narodziny i śmierć we frazeologii gwarowej (na przykładzie materiału śląskiego)*, [w:] W. Chlebda (red.), *Frazeologia a językowe obrazy świata przełomu wieków*, Opole, s. 105–110.
- PRZYMUSZAŁA L., 2007b, *Synonimia związków frazeologicznych (na przykładzie materiału gwarowego)*, [w:] J. Kamper-Warejko, I. Kaproń-Charzyńska, J. Kulwicka-Kamińska (red.), *Studia nad słownictwem dawnym i współczesnym języków słowiańskich*, Toruń, s. 269–274.
- PRZYMUSZAŁA L., 2008, „*Racz Pan Bóg żegnać*”, czyli o formułach powitań i pożegnań w gwarze śląskiej, [w:] K. Łeńska-Bąk, M. Sztandara (red.), *Sztuka życia, zasady dobrego zachowania, etykieta. O zmienności obyczaju w kulturze*, „Stromata Anthropologica”, t. 4, Opole, s. 223–229.
- PRZYMUSZAŁA L., 2009, „*Być mieszkam szasniomy*” – o przypadłościach umysłu po śląsku, [w:] K. Łeńska-Bąk, M. Sztandara (red.), *Wokół choroby, medycyny i praktyk leczniczych. Teorie, konteksty, interpretacje*, „Stromata Anthropologica”, t. 5, Opole, s. 251–260.
- PRZYMUSZAŁA L., 2011a, *Ginące i żywe tradycje ludowe w świetle frazeologii gwarowej*, [w:] J. Adamowski, M. Wójcicka (red.), *Tradycja w kontekstach kulturowych*, „Tradycja dla Współczesności”, t. 4, Lublin, s. 133–145.
- PRZYMUSZAŁA L., 2011b, „*Łate na łate bić, a gorzółke pić!*” Śląska leksyka i frazeologia bachiczna, [w:] K. Łeńska-Bąk, M. Sztandara (red.), *O rozkoszach wszelakich... Od przyjemności do ekstazy w kontekstach kultury*, „Stromata Anthropologica”, t. 7, Opole, s. 155–176.
- PRZYMUSZAŁA L., 2011c, *Stan badań nad polską frazeologią gwarową*, „Studia Slavica” XV, s. 219–226.
- PRZYMUSZAŁA L., 2011d, *Śląska frazeologia gwarowa – rekonesans badawczy*, [w:] K. Kossakowska-Jarosz, przy udziale M. Iżykowskiej (red.), *Kalejdoskop tematów śląskich. Zbiór studiów filologicznych*, Opole, s. 227–235.
- PRZYMUSZAŁA L., 2012a, *O koncepcji „Słownika frazeologizmów i typowych połączeń wyrazowych w gwarach śląskich”*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” LXVIII, s. 179–192.
- PRZYMUSZAŁA L., 2012b, *Śląska leksyka i frazeologia o tematyce bachicznej*, cz. I, „Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” XXXIX, s. 37–50.
- PRZYMUSZAŁA L., 2013a, *Śląska leksyka i frazeologia dotycząca picia alkoholu (na tle porównawczym)*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” LIX, s. 237–251.
- PRZYMUSZAŁA L., 2013b, *Śląska leksyka i frazeologia o tematyce bachicznej*, cz. II, „Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” XL, s. 91–107.

- PRZYMUSZAŁA L., 2014a, *O postulatach gwarowego słownika frazeologicznego w układzie semantycznym*, „Prace Filologiczne” LXV, s. 325–335.
- PRZYMUSZAŁA L., 2014b, *Chodzenie jako element ludowej codzienności (na materiale frazeologii śląskiej)*, [w:] S. Gajda, I. Jokiel (red.), *Polonistyka wobec wyzwań współczesności. V Kongres Polonistyki Zagranicznej, Brzeg – Opole, 10–13 lipca 2012 r.*, t. II, Opole, s. 355–365.
- RAK M., 2005, *Językowy obraz świata w gwarowej frazeologii Gór Świętokrzyskich*, [w:] E. Komorowska, A. Krzanowska (red.), *Świat Słowian w języku i kulturze*, 6: *Językoznawstwo*, Szczecin, s. 221–226.
- RAK M., 2006a, *Antropocentryzm gwarowej frazeologii zwierzęcej z Gór Świętokrzyskich i Podtatrza*, „Język Polski” LXXXVI, s. 367–375.
- RAK M., 2006b, *Frazeologia gwarowa w ujęciu leksykograficznym – problemy i postulaty*, „Język Polski” LXXXVI, s. 11–19.
- RAK M., 2007a, *Frazeologia gwarowa pogranicza polsko-słowackiego w kontekście kulturowym*, [w:] J. Kułakowska-Lis, K. Sikora (red.), *Ponad granicami. Kultura, literatura i język obszarów pogranicza. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej, Krosno, 21–22 kwietnia 2006*, „Prace Naukowo-Dydaktyczne Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Krośnie”, z. 26, Krosno, s. 69–76.
- RAK M., 2007b, *Frazeologia gwar Podtatrza w kontekście frazeologii słowackiej (z zagadnień frazeologii porównawczej)*, „LingVaria” nr 1 (3), s. 103–113.
- RAK M., 2007c, *Językowo-kulturowy obraz człowieka na podstawie animalistycznej frazeologii gwar Orawy, Podhala i Spisza*, [w:] W. Chlebda (red.), *Frazeologia a językowe obrazy świata przełomu wieków*, Opole, s. 111–117.
- RAK M., 2007d, *Językowo-kulturowy obraz zwierząt utrwalony w animalistycznej frazeologii gwar Gór Świętokrzyskich i Podtatrza (na tle porównawczym)*, Kraków.
- RAK M., 2007e, *Starzy godajom, młodzi słuchajom – o góralskiej mądrości na podstawie Podholańskich porzekadeł i pogworek... S.A. Hodorowicza*, [w:] S. Cygan (red.), *W kręgu dialektów i folkloru. Prace ofiarowane Doktor Teresie Gołębiowskiej, Docent Wandzie Pomianowskiej i Docent Zofii Stamirowskiej*, Kielce, s. 185–198.
- RAK M., 2008a, *O motywacji frazeologizmów gwarowych (na materiale z gwar podhalańskiej i świętokrzyskiej)*, [w:] Z. Cygal-Krupa (red.), *Współczesna polszczyzna. Stan, perspektywy, zagrożenia*, Kraków – Tarnów, s. 257–264.
- RAK M., 2008b, *Pieśniowość gwarowej frazeologii Podtatrza*, [w:] S. Iachimovschi, E. Wieruszewska (red.), *We wspólnocie narodów i kultur. W kręgu relacji polsko-rumuńskich. Materiały z sympozjum. Comunitatea popoarelor și culturilor. În lumina relațiilor polono-române. Materialele simpozionului*, Suceava, s. 280–288.
- RAK M., 2009a, *Frazeologia w „Słowniku” Kazimierza Feleszki*, [w:] S. Iachimovschi, E. Wieruszewska-Calistru (red.), *Polska i Rumunia. Od historycznego sąsiedztwa do europejskiego partnerstwa. Materiały z sympozjum. Polonia și România. De la vecinătatea istorică la parteneriatul european. Materialele simpozionului*, Suceava, s. 297–305.
- RAK M., 2009b, *Kultura ludowa Podtatrza w zwierciadle frazeologii (wybrane zagadnienia)*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio FF: Philologiae” XXVII, s. 113–128.
- RAK M., 2009c, *Święci w podhalańskich przysłowiach*, [w:] A. Janus-Sitarz (red.), *W trosce o dobrą edukację. Prace dedykowane Profesor Jadwidze Kowalikowej*

- z okazji 40-lecia pracy naukowej, „Edukacja Nauczycielska Polonisty”, Kraków, s. 289–303.
- ROGOWSKA-CYBULSKA E., CYBULSKI M., 2007, *Rola przysłów w kaszubskim elementarzu*, [w:] S. Cygan (red.), *W kręgu dialektów i folkloru. Prace ofiarowane Doktor Teresie Gołębiowskiej, Docent Wandzie Pomianowskiej i Docent Zofii Stamirowskiej*, Kielce, s. 199–213.
- SFGD: M. Rak, *Słownik frazeologiczny gwary Dębna w Górach Świętokrzyskich*, Kraków 2005.
- SFŚL: L. Przymuszała, *Słownik frazeologizmów i typowych połączeń wyrazowych w gwarach śląskich*, Opole 2013.
- SGK: SYCHTA B., *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. I–VII, Wrocław 1967–1976.
- SOBIERAJSKI Z., 1991, *Podstawowe założenia metodyczne Słownika ludowego Wielkopolski*, „Prace Filologiczne” XXXVI, s. 65–77.
- SZYDŁOWSKA N. (red.), 2008, *Mądrość jako wartość w przysłowiaach ludowych. Materiały z badań*, Białystok.
- ŚCIGALSKA B., 2011, *Przysłowia ludowe mądrością polskiej wsi*, Kraków.
- TREDER J., 1985a, *Frazeologia w Słowniku Bernarda Sychty*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego. Prace Językoznawcze” 9, s. 131–167.
- TREDER J., 1985b, *Idiomatyka kaszubska a czeska i słowacka*, „Z Problemów Frazeologii Polskiej i Słowiańskiej” II, s. 195–206.
- TREDER J., 1985c, *Morze i wiatr w kaszubskiej frazeologii*, „Sprawozdania Gdańskiego Towarzystwa Naukowego” XI. 1 I 1984–31 XII 1984, s. 122–123.
- TREDER J., 1985d, *O wiarygodności gwarowych materiałów frazeologicznych w ogólnych zbiorach*, „Z Problemów Frazeologii Polskiej i Słowiańskiej” III, s. 113–128.
- TREDER J., 1986, *Ze studiów nad frazeologią kaszubską (na tle porównawczym)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego. Rozprawy i Monografie”, 68, Gdańsk.
- TREDER J., 1987, *Morze i wiatr w idiomatyce kaszubskiej*, „Nautologia” R. XXII, nr 1, s. 40–51.
- TREDER J., 1988a, *Kaszubska frazeologia karciana (na tle porównawczym)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego. Prace Językoznawcze” 14, s. 169–183.
- TREDER J., 1988b, *Nazwy własne we frazeologii zachodniosłowiańskiej*, „Gdańskie Studia Językoznawcze” IV, s. 131–159.
- TREDER J., 1988c, *Uwagi o chronologii zachodniosłowiańskiej frazeologii dialektalnej (na przykładzie kaszubskiej)*, „Z Problemów Frazeologii Polskiej i Słowiańskiej” IV, s. 125–136.
- TREDER J., 1989a, *Frazeologia kaszubska a wierzenia i zwyczaje (na tle porównawczym)*, Wejherowo.
- TREDER J., 1989b, *Kociewska i kaszubska frazeologia a chrześcijańskie wierzenia i praktyki* [cz. 1] *Żiwcam do nieba pónść*, „Kociewski Magazyn Regionalny” 7, s. 48–49.
- TREDER J., 1989c, *Oddziaływanie języka polskiego na frazeologię kaszubską*, [w:] K. Handke (red.), *Polszczyzna regionalna Pomorza (zbiór studiów)*, t. III, Wrocław, s. 87–103.
- TREDER J., 1990, *Kociewska i kaszubska frazeologia a chrześcijańskie wierzenia i praktyki* [cz. II] *Jak amen w pacjyrzu*, „Kociewski Magazyn Regionalny” 8, s. 44–46.

- TREDER J., 1991, *Nowa dziedzina badawcza: frazeologia gwarowa*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu. Językoznawstwo” XIII, s. 501–506.
- TREDER J., 1996, *Kaszubska i pomorska frazeologia pochodzenia niemieckiego (na tle słowiańskim)*, „Problemy Frazeologii Europejskiej” I, s. 131–146.
- TREDER J., 1997, *Frazeologia kaszubska a górnołużycka*, [w:] J. Zieniukowa (red.), *Obraz językowy słowiańskiego Pomorza i Łużyc. Pogranicza i kontakty językowe*, „Język na Pograniczach”, 19, Warszawa, s. 131–147.
- TREDER J., 2000a, *Gdańsk we frazeologii*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio FF Philologiae” XVIII, s. 273–278.
- TREDER J., 2000b, *Powiązania frazeologii kaszubskiej z białoruską i ukraińską*, [w:] M. Bałowski, W. Chlebda (red.), *Frazeografia słowiańska. Teoria i praktyka, tradycje, teraźniejszość, przyszłość. Tezy referatów międzynarodowej konferencji naukowej, Opole 6–8 września 2000 r.*, Opole, s. 128–130.
- TREDER J., 2001, *Frazeologia kaszubska*, [w:] E. Breza (red.), *Kaszubszczyzna. Kaszëbizna*, „Najnowsze Dzieje Języków Słowiańskich”, Opole, s. 225–241.
- TREDER J., 2006, *Frazeologia kaszubska*, [w:] J. Treder (red.), *Język kaszubski. Poradnik encyklopedyczny*, Gdańsk, s. 59–64.
- TREDER J., 2009, *O badaniach frazeologii dialektalnej ponownie*, „Acta Cassubiana” XI, s. 141–154.
- TYRPA A., 2005, *Frazeologia somatyczna. Związki frazeologiczne o znaczeniach motywowanych cechami części ciała w gwarach polskich*, „Prace Językoznawcze”, nr 8, Łask. [wyd. II pozycji Krawczyk-Tyrpa 1987].
- TYRPA A., RAK M., 2010, *Onomazjologiczne ujęcie frazematyki gwarowej*, [w:] B. Czappek-Kopciuch, P. Żmigrodzki (red.), *Język polski – wczoraj, dziś, jutro...*, Kraków, s. 351–358.
- TYRPA A., RAK M., 2015, *Założenia słownikowego opisu frazematyki gwarowej*, „Problemy Frazeologii Europejskiej” X, s. 9–25.
- URBAŃCZYK S., 1968, *Zarys dialektologii polskiej*, wyd. III, Warszawa.
- WANIAKOWA J., 1999, *Frazeologia da(wa)ć (się) w gwarach polskich*, [w:] H. Mieczkowska (red.), *In memoriam Alfredi Zaręba et Josephi Reczek. W dziesiątą rocznicę śmierci*, „Prace Komisji Słowianoznawstwa PAN. Oddział w Krakowie”, nr 51, Kraków, s. 157–163.
- WELPA A., 2012, *Frazeologizmy dotyczące uczuć w pieśniach ludowych z Warmii i Mazur, Kujaw oraz Kaszub*, „Prace Językoznawcze Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego” XIV, s. 253–262.
- WRONICZ J., 2006, *Kaj sóm ludzie, tam je rzecz. Gwarowe przysłowia cieszyńskie dotyczące języka*, [w:] D. Tubielewicz Mattsson, J. Gesche (red.), *Przekraczanie granic. Ewie Teodorowicz-Hellman z okazji 60. rocznicy urodzin. Gränsöverskrifanden. En gåva till Ewa Teodorowicz-Hellman*, Stockholm – Warszawa, s. 261–269.

